

ZİHİNSEL ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP ANNELERİN İYİ OLUŞLARININ BAŞA ÇIKMA TARZLARI, AİLE GEREKSİNİMLERİ VE SOSYAL DESTEK DEĞİŞKENLERİYLE MODELLENMESİ***Demet VURAL YÜZBAŞI¹****ÖZ**

Bu araştırmanın amacı, zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin iyi oluşlarını, stresle başa çıkma tutumları, aile gereksinimleri ve algılanan sosyal destek değişkenleriyle açıklamaya yönelik yapısal bir model geliştirmektir. Araştırma örneklemini İzmir ilinde yaşayan ve yaş aralığı 15-25 olan 365 zihinsel engelli çocuğun anneleri oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ve Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı kullanılmıştır. Yapılan yapısal eşitlik modeli analizinde, psikolojik iyi oluş ile problem odaklı baş etme ve algılanan sosyal desteğin pozitif yönde, duygu odaklı baş etme ve aile gereksinimlerinin ise negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak, algılanan sosyal desteğin, problem odaklı baş etme ve aile gereksinimleri değişkenleri ile psikolojik iyi oluş arasında aracılık rolü üstlendiği görülmüştür. Bulgular alanyazın temelinde tartışılmış ve hem uygulayıcılara hem de araştırmacılara yönelik bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: iyi oluş, yapısal eşitlik modellemesi, zihinsel engelli

THE MODELING OF WELL-BEING OF MOTHERS WITH MENTALLY RETARDED CHILDREN BY COPING STRATEGIES, FAMILY NEEDS AND SOCIAL SUPPORT**ABSTRACT**

The purpose of this study was to develop a structural equation model explaining the well-being of mothers with mentally retarded children by ways of coping, family needs and perceived social support variables. The sample of the study composed of mothers with mentally retarded children aged 15 to 25 living in İzmir. The data of the study was collected through Psychological Well-Being Scale, Ways of Coping, Multidimensional Scale of Perceived Social Support and Family Needs Survey. The analysis of the structural equation model revealed that problem focused coping and perceived social support were positively related to psychological well-being whereas emotion focused coping

* Bu makale, yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Ege Üniversitesi Rektörlüğü Engelli Çocuklar Rehabilitasyon ve Eğitim Parkı Araştırma Uygulama Merkezi. mail: demetyuzbasi@gmail.com, ORCID: 0000 0002 6017 0875

and family needs were negatively related. Additionally, perceived social support was found to have a mediating role in the relationships between psychological well-being and problem focused coping and family needs. The findings were discussed in light of the literature and some suggestions were presented for both practitioners and researchers.

Keywords: well-being, structural equation modeling, mentally retarded

1.Giriş

İyi oluş kavramı özellikle son yirmibeş yıldır pozitif psikolojide önemli bir yer tutmaktadır (Ryan ve Deci, 2001). Her ne kadar iyilik hali- iyi oluş gibi kavramların arkasında “iyi”nin ne olduğunu sorgulayan ve yüzyıllar öncesine dayanan felsefi sorgulamalar yatsa da, bu konularda yapılan araştırmaların geçmişinin çok da uzak olmadığı görülmektedir (Ryff ve Singer, 1998). Özellikle postmodernizm ile birlikte, 1960’lı yıllardan sonra psikolojik gelişme ve sağlık konularına olan ilgi artmış ve psikolojinin psikopatoloji üzerindeki çalışma alanı daha çok iyi oluş (Diener, 1984) ve iyilik halini artırma (Cowen, 1991) konularına kaymıştır (akt. Ryan ve Deci, 2001; Kararmak ve Siviş, 2008).

İyi oluş kavramı kısaca “optimal düzeyde psikolojik deneyim ve işlev” olarak tanımlanabilir (Deci ve Ryan, 2008; Ryan ve Deci, 2001). Bu tanımdaki “optimal düzey” kavramından yola çıkıldığında, bireyin yaşamında davranışsal, duygusal ve bilişsel olarak en üst düzeye ulaşması akla gelmektedir. Bu yönüyle iyi oluş; kendini gerçekleştirme, yaşam doyumu, mutluluk, pozitif duygular, negatif duygular ve bütünsellik gibi pek çok kavramı da içinde barındırmaktadır (Bradburn,1969, akt. Ryff, 1989; Diener, 1984; Ryff, 1995). Psikolojik iyi oluş ise “bireyin kendi potansiyelinin farkında olması ve bu potansiyeli mükemmel ulaştırmak için en üst düzeyde işlevsel olarak kullanması” şeklinde tanımlanmaktadır (Ryff, 1989). Ryff (1989) tarafından ortaya atılan “6 Boyutlu Psikolojik İyi Oluş Modeli”nde bireyin kendisini kabul etmesi, olumlu ilişkiler kurması ve sürdürmesi, özerk olması, kendi ihtiyaçlarına uygun bir biçimde çevresel hakimiyet geliştirebilmesi, yaşamının bir amacının olması ve kişisel gelişime açık olması ön plana çıkmaktadır.

İyi oluş konusunda yapılan araştırmaların çoğunlukla yetişkinler ve üniversite öğrencileri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (örn. Colomeischi, 2015; Gomez, Allemand ve Grob, 2012; Gutiérrez, Jiménez, Hernández ve Pcn, 2005; Hayes ve Joseph,

2003; Karademas, 2007; Sourı ve Hasanirad, 2011). Bununla birlikte farklı özellikteki gruplarla yapılan çalışmaların kısıtlı kaldığı göze çarpmaktadır. Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin iyi oluş süreçleriyle ilgili yapılan çalışmaların da kısıtlı sayıda olduğu görülmektedir (Pozo, Sarria ve Brioso, 2014; Raina vd., 2005; Shenaar-Golan, 2016; Yağmurlu, Yavuz ve Şen, 2014). Bu durum söz konusu araştırmanın örneklemini oluşturan zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynler için geçerlidir. Nitekim zihinsel geriliğinin her düzeyinde çocukların özel ilgiye, özel eğitime ve çoğunlukla bir yetişkin tarafından sözel ya da fiziksel olarak desteklenmeye ve birebir bakıma ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Bu nedenle “engellilik” açısından değerlendirildiğinde, zihinsel engelli çocukların ailelerinin onlar için en önemli destek kaynağı olduğu gerçeği önümüze çıkmaktadır. Ebeveynlerin fizyolojik ve psikolojik anlamda sağlıklı olması bu çocuklar için büyük bir önem taşımaktadır. Psikolojik iyi oluş özelinde değerlendirildiğinde ebeveynlerin hem çocuklarındaki engel durumunu hem de kendilerini kabul etmeleri, olumlu kişilerarası ilişkiler yürütmeleri, kendilerine yönelik kararlarda özerk davranabilmeleri, yaşamlarında ortaya çıkan gereksinimlerine uygun çevre oluşturabilmeleri, kendilerini geliştirebilmeleri ve yaşamlarında bir anlam duygusuna sahip olmaları engelli çocuğa sahip ebeveynler açısından oldukça önemlidir. Ancak engelli bir çocuğa sahip olmanın, hem birey olarak ebeveynlerin psikolojik sağlık ve iyi oluşları üzerinde hem de aile üzerinde farklı etkiye sahip olduğu açıktır. Bu bağlamda, ebeveynlerin iyi oluşunu etkileyen etmenlerin ortaya konması ve buradan hareketle, ebeveynlere ne şekilde destek olunması gerektiğinin belirlenmesi oldukça önemlidir.

Alanyazında yer alan araştırmalara bakıldığında, başa çıkma, stres yönetimi, sosyal destek, çocuğun problem davranışları, engel düzeyi, ailenin gelir düzeyi, aile birlikteliği ve özyeterlik algısı gibi değişkenlerle engelli çocuğa sahip ebeveynlerin iyi oluşları arasındaki ilişkinin incelendiği görülmektedir. Bununla birlikte, ebeveynlerin hem kendi aralarında hem de sağlıklı çocuğa sahip ebeveynlerle karşılaştırıldığında iyi oluş düzeyleri açısından ne yönde farklılaştığına dair yapılan araştırmalar da alanyazında yer almaktadır (Bumin, Günal ve Tükel, 2008; Canarşlan ve Ahmetoğlu, 2015; Önes, Yılmaz, Çetinkaya ve Çağlar, 2005; Pozo, Sarria ve Brioso, 2014; Raina vd., 2005; Shenaar-Golan, 2016; Yağmurlu, Yavuz ve Şen, 2014).

Raina ve meslektaşlarının (2005) yürüttüğü bir modelleme çalışmasında, aile işleyişi ve bakım gerekliliğinin psikolojik ve bedensel sağlığı doğrudan yordadığı; kendilik algısı ve stres

yönetiminin psikolojik sağlık ile doğrudan ilişkili olduğu bulunmuştur. Sosyal desteğin, çocuğun davranışlarının ve gelir düzeyinin iyi oluş üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Güncel bir araştırmada da ailenin sosyoekonomik durumunun iyi olması, çocuğun engel düzeyinin düşük olması, ebeveynlerin evli olması, ebeveynlerin umut düzeylerinin yüksek olması ve aile işlevsellik düzeyinin yüksek olmasının, çocuklarında gelişimsel gerilik olan ebeveynlerin iyi oluş düzeyleri ile pozitif yönde ilişkili olduğu ortaya konmuştur (Shenaar-Golan, 2016). Benzer bir şekilde, Yağmurlu, Yavuz ve Şen (2014) tarafından yapılan bir çalışmada, ekonomik olarak daha avantajlı olan, ailesinden sosyal destek gören ve daha az ebeveyn stresi yaşayan annelerin iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğu bildirilmiştir. Otizmlili çocuğa sahip ebeveynlerle yürütülen bir modelleme çalışmasında ise çocukların problem davranışları ile ebeveynlerin uyum ve iyi oluş düzeylerinin negatif yönde ilişkili olduğu; babaların kaçınmacı, annelerin problem odaklı baş etme tutumlarının aile kalitesi ve iyi oluş düzeyleri üzerinde olumlu etkisinin olduğu bildirilmiştir (Pozo, Sarria ve Briosio, 2014).

Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam kalitelerini konu edinen çalışmalarda ise engelli çocuğa sahip annelerin uyku, fiziksel aktivite, ağrı/acı, enerji, sosyal dışlanma ve duygusal tepkiler gibi boyutlarda daha olumsuz bir tablo sergiledikleri (Önes vd., 2005); depresyon ve kaygı düzeyleri açısından risk taşıdıkları ve bu durumun annelerin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediği bildirilmiştir (Bumin, Günal ve Tükel, 2008). Bir diğer araştırmada ise engelli çocuğa sahip anneler ile babalar yaşam kalitesi açısından karşılaştırılmış ve yine annelerin yaşam kalitesi alanlarındaki (bedensel, ruhsal, sosyal ve çevresel) puan ortalamalarının babalardan daha düşük olduğu bulunmuştur. Özellikle de sosyal ve ekonomik anlamda desteklenmeyen ebeveynlerin yaşam kalitelerinin daha düşük olduğu bulgulanmıştır (Canarşlan ve Ahmetoğlu, 2015).

Yukarıda sunulan çalışmalara ek olarak, alanyazında iyi oluşu farklı değişkenler üzerinden yordayan pek çok çalışma mevcuttur. Bu değişkenlerden en çok öne çıkanlar şüphesiz kaygı, depresyon, stres düzeyi ve sağlık algısıdır. Doğrudan iyi oluşu inceleyen araştırmalara paralel olarak bu çalışmalarda da özyeterlik algısı, çocuğun davranışları, baş etme yöntemleri, engel düzeyi, aile birlikteliği ve sosyal destek gibi değişkenlerin araştırmalar kapsamında ele alındığı görülmektedir. Söz konusu araştırmalardan elde edilen ortak bir bulgu engelli çocuğa sahip ebeveynlerin olumsuz duyguları yaşama sıklığı, kaygı, depresyon, stres, yaşam doyumu ve toplamda iyi oluş

açısından dezavantajlı bir durumda olduğudur (Barlow Cullen-Powell ve Cheshire, 2007; Çengelci, 2009; Dhar, 2009; Fianco vd., 2014; Gallagher ve Hannigan 2014; Jaramillo, Moreno ve Rodríguez, 2016; Keskin, Bilge, Engin ve Dülgerler, 2010; Kılıç, Gençdoğan, Bağ ve Arıcan, 2013; Nagarkar, Sharma, Tandon ve Goutam, 2014; Uğuz, Toros, İnanç ve Çolakkadıoğlu, 2004; Veisson, 1999; Yıldırım vd., 2012). Özellikle de, engelli çocuğa sahip annelerin olumsuz etkilere daha açık konumda olduğu saptanmıştır (Avşaroğlu, 2012; İslam, Shanaz ve Farjana, 2013; Kalgotra ve Warwal, 2016; Mutlu, Akmeşe ve Günel, 2010).

Engelli çocuğa sahip ailelerin temel gereksinimlerinin belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalar da alanyazında önemli bir yer tutmaktadır (örn. Alae, Shahboulaghi, Khankeh ve Kermanshahi, 2015; Bailey vd., 1999; Çetinkaya ve Öz, 2000; Ellis vd., 2002; Hendriks, De Moor, Oud ve Franken, 2000; Hughes, Valle-Riestra ve Arguelles, 2008; Martins ve Couto, 2014; Palisano vd., 2009; Wong vd., 2004). Araştırmaların önemli bir kısmı, engelli çocuğa sahip olan ailelerin işleyiş ve yapı açısından bazı değişimler yaşadıklarını (Reichma vd., 2008; Er, 2006); yeni sorumluluklar yüklediklerini (Üskün ve Gündoğar, 2010) ve buna bağlı olarak farklı gereksinimler yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu gereksinimlerin başında maddi gereksinimler (Aydoğan, 1999; Heiman ve Berger, 2008; Walker vd., 1989) gelmektedir. Buna ek olarak, ailelerin özellikle çocuğun engel durumu, tedavisi, ebeveyn tutumları, sosyal hizmetler, çocuğun şu anda ve ileride gidebileceği kurumlar hakkında bilgilenme ihtiyacının ön planda olduğu görülmektedir (Bailey vd., 1999; Çetinkaya ve Öz, 2000; Ellis vd., 2002; Hendriks, De Moor, Oud ve Franken, 2000; Hughes, Valle-Riestra ve Arguelles, 2008; Palisano vd., 2009; Wong vd., 2004). Ailelerin, sosyal hizmetler (Walker vd., 1989; Wong vd., 2004), ulaşım hizmetleri (Martins ve Couto, 2014), bütüncül sağlık hizmetleri (Alae vd., 2015) ve psikososyal destek (Alae vd., 2015; Martins ve Couto, 2014; Wong vd., 2004) gibi hizmetlere ihtiyaç duydukları da birçok araştırmada vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu gereksinimlerin ne derece giderildiği ise bireylerin iyi oluşları üzerinde etkisi olduğu öngörülen bir başka etmen olarak karşımıza çıkmaktadır (Farmer vd., 2004; Leibach vd., 2014; Üskün ve Gündoğar, 2010).

Bununla birlikte, alanyazında etkili başa çıkma yöntemlerinin, yüksek özyeterlik algısının, sosyal desteğin ve aile birlikteliğinin yukarıda bahsedilen olumsuz etkiyi bir anlamda azaltabileceğini ortaya koyan araştırmalar da yer almaktadır. Özellikle engelli çocuğu

olan ebeveynlerin yaşadıkları olumsuz duygular ve stres ile ne şekilde baş etmeye çalıştıkları ve bu yöntemlerin iyi oluş düzeyleri ile ne yönde ilişkili olduğuna dair yapılan araştırmalar alanyazında önemli bir yer tutmaktadır (Boyraz ve Sayger, 2011; Coşkun ve Akkaş, 2009; Ghasempour vd., 2012; Kılıç vd., 2013; Lai Goh, Oei ve Sung, 2015; Lin, Orsmond, Coster ve Cohn, 2010; Pozo vd., 2014; Wiedebusch vd., 2010).

Söz konusu araştırmaların önemli bir kısmında problem odaklı baş etme yöntemlerinin depresyon, kaygı (Lin vd., 2010) ile ters yönde ve iyi oluş düzeyleri (Pozo vd., 2014) ile pozitif yönde ilişkili; duygu odaklı baş etme yöntemlerinin ise depresyon (Lai Goh, Oei ve Sung, 2015; Lin vd, 2010) ile pozitif yönde ilişkili olduğu bildirilmiştir. Bir araştırmada ise çocuğa odaklanma, evlilik ilişkisini güçlendirme, sosyal destek arama, kendini kabul ve olgunlaşma gibi yöntemlerin yaşam doyumunu olumlu yönde etkilediği bulgulanmıştır (Wiedebusch vd. 2010). Ghasempour ve meslektaşlarının (2012) yürüttükleri bir çalışmada engelli çocuğu olan annelerin psikolojik iyi oluş açısından daha dezavantajlı oldukları ve işlevsel olduğu öngörülen bilişsel baş etme yöntemlerini daha az kullandıkları bildirilmiştir. Bu sonuçlar, işlevsel baş etme yöntemlerini kullanmayan annelerin iyi oluş düzeylerinin olumsuz yönde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ailelerin uyum düzeyinin yüksek olması (Lin vd, 2010); aile birlikteliği, gelir düzeyi ve özyeterlik algısının yüksek olması (Boyraz ve Sayger, 2011) ve sosyal destek görmeleri (Coşkun ve Akkaş, 2009; Kılıç vd., 2013) ise ebeveynlerin iyi oluşlarına olumlu bir katkı sunmaktadır.

Engelli çocuğa sahip ebeveynler üzerinde yapılan araştırmalar değerlendirildiğinde, ebeveynlerin iyi oluşlarını direk konu edinen ve iyi oluşlarını etkileyen etmenlerin ortaya konduğu çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu gözlenmektedir. Bununla birlikte, ebeveynlerin psikolojik belirtileri, stres algısı, baş etme tutumları, ailede yaşanan güçlükler, aile gereksinimleri ve algılanan sosyal destek gibi çeşitli psikolojik değişkenlerin çalışmalarda bağımsız değişkenler olarak ele alındığı ve bu çalışmaların ebeveynlerin deneyimleri hakkında önemli bir bilgi birikimi sağladığı görülmektedir. Ancak bu yapıların daha kapsamlı ve bütüncül bir açıdan ele alınmasının literatüre önemli katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu araştırma kapsamında, psikolojik açıdan daha fazla risk altında olduğu düşünülen zihinsel engelli çocuğu olan annelerin başa çıkma tutumlarının, aile gereksinimlerinin ve algıladıkları sosyal destek düzeylerinin iyi oluş düzeyleri üzerindeki

etkisinin değerlendirilmesinin kabul edilebilir gerekçeleri olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı, zihinsel engelli çocuğu olan annelerin iyi oluşlarının sosyal destek, aile gereksinimleri ve başa çıkma tarzları değişkenleri ile açıklayan bir modelin test edilmesidir. Önerilen modelde öncelikle psikolojik iyi oluş ile aile gereksinimleri, duygu odaklı stresle başa çıkma, problem odaklı stresle başa çıkma ve algılanan sosyal destek arasında doğrudan ilişki olduğu öngörülmektedir. Bununla birlikte algılanan sosyal desteğin aile gereksinimleri, duygu odaklı stresle başa çıkma, problem odaklı stresle başa çıkma değişkenleri ile psikolojik iyi oluş arasında aracı değişken olarak rol aldığı öngörülmektedir. Son olarak problem odaklı başa çıkma, duygu odaklı başa çıkma, aile gereksinimleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkileri inceleyen söz konusu modelin iyi bir model olduğu hipotez edilmektedir.

2. Yöntem

Bu bölümde; araştırmanın örnekleme, araştırmada kullanılan veri toplama araçları, veri toplama süreci ve verilerin analizinde kullanılan yöntemlere ilişkin bilgiler sunulmuştur.

2.1. Evren ve örneklem

Araştırmanın evrenini İzmir ilinde bulunan zihinsel engelli tanısı almış çocukların anneleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise İzmir ilindeki çeşitli özel eğitim merkezleri ve iş okullarında öğrenim gören, zihinsel engellilik tanısı almış, 15-25 yaş aralığındaki öğrencilerin anneleri meydana getirmektedir. Veri toplama sürecinde ulaşılabilir örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini oluşturan annelerin (n = 365) yaş ortalaması 45.35 (SS= 7.25, yaş aralığı = 28-65) olarak bulunmuştur. Çocukların yaş ortalaması ise 18.69 (SS = 2.66, yaş aralığı = 15-25) olarak belirlenmiştir. Çocukların zihinsel engel düzeyine bakıldığında ise % 27.1'inin hafif (n = 99), % 47.1'inin orta (n = 172), % 21.6'sının ağır (n = 79) ve % 3.3'ünün ise çok ağır (n = 12) düzeyde zihinsel engeli olduğu ortaya çıkmıştır.

2.2. Veri toplama araçları

Bu araştırmada katılımcılara çeşitli demografik bilgileri içeren kişisel bir bilgi formu ve dört ölçek uygulanmıştır. Katılımcıların iyi oluş düzeyleri "*Psikolojik İyi Oluş Ölçeği*" (Diener vd., 2010); başa çıkma tutumları "*Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği*" (Folkman ve Lazarus, 1985); algıladıkları sosyal destek düzeyi "*Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği*" (Zimet vd., 1988) ve aile gereksinimleri "*Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı*" (Bailey ve Simeonsson, 1988)

ölçekleri aracılığıyla belirlenmiştir. Aşağıdaki kısımda söz konusu ölçeklere ilişkin uyarılama, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu: Bu formda annelerin yaşı, eğitim durumu, çocuklarının doğum tarihi, zihinsel engellilikle birlikte görülen hastalığının adı ve çocuklarının zihinsel engel derecesine ilişkin sorular yer almaktadır.

Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PiÖÖ): Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PiÖÖ), Diener ve arkadaşları (2010) tarafından mevcut iyi oluş ölçümlerini tamamlayıcı, sosyo-psikolojik iyi oluşu ölçmek için geliştirilmiştir. Ölçek 8 maddeden oluşmakta ve maddeler “kesinlikle katılmıyorum (1)” ile “kesinlikle katılıyorum (7)” şeklinde cevaplanmaktadır. Bütün maddeler olumlu ifadeler içermektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 8, en yüksek puan ise 56’dır. Yüksek puan, bireyin yüksek düzeyde psikolojik kaynak ve güce sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .80; test-tekrar test güvenirliliği ise .86 ($p < .001$) olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin Türkçeye uyarılama çalışması Telef (2013) tarafından yapılmıştır. Yapılan çalışmada, açımlayıcı faktör analizi sonucunda açıklanan toplam varyansın %42 olduğu; maddelerin faktör yüklerinin ise .54 ile .76 arasında olduğu bildirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri RFI = 0.92, CFI = 0.95, NFI = 0.94, IFI = 0.95, GFI = 0.96, SRMR = 0.04 ve RMSEA = 0.08 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirlik katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri ise CFI = 0.99, NNFI = 0.98, GFI = 0.96, AGFI = 0.93, IFI = 0.99, SRMR = 0.029 ve RMSEA = 0.073 olarak bulunmuştur.

Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBTÖ): Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBTÖ), Folkman ve Lazarus (1985) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin amacı stresli durumlar karşısında bireylerin başvurduğu bilişsel ve davranışsal başa çıkma yollarını incelemektir. Orijinal ölçeğin 66 maddeden oluşan 4’lü Likert ölçektir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .80 olarak bildirilmiştir. Ölçekte, Problem ve Duygu Odaklı Başa Çıkma ana boyutlarında olmak üzere toplam 8 (sekiz) alt ölçek bulunmaktadır. Problem odaklı başa çıkma boyutu aktif ve işlevsel baş etme yöntemlerini; duygu odaklı başa çıkma boyutu ise çaresiz yaklaşım, boyun eğici yaklaşım gibi işlevsel olmadığı öngörülen yöntemleri içermektedir. SBTÖ, ilk kez Siva (1988) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Şahin ve Durak (1995), dörtlü Likert tipi SBTÖ’yü yeniden Türkçeye uyarlamıştır ve 30 maddelik kısa bir form elde etmiştir. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin, iki

boyuttan ve 5 (beş) alt ölçekten oluştuğu bildirilmiştir. Ölçeğin alt ölçeklerinden alınan puanlar toplanarak 2 (iki) boyuta ait toplam puan elde edilmektedir. Alt ölçeklerden alınan yüksek puanlar, bireyin o yaklaşımı daha çok benimsediğine işaret etmektedir. Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları .45 ve .80 arasında değişmektedir. Ölçeğin bütününe yönelik Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ise .68'dir. Bu araştırmada da Şahin ve Durak (1995) tarafından uyarlanan 30 maddelik Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği kullanılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin Problem Odaklı Baş Etme Alt Ölçeğine ait güvenilirlik katsayısı .86; Duygu Odaklı Baş Etme Alt Ölçeğine ait güvenilirlik katsayısı ise .81 olarak hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri ise CFI = 0.91, NNFI = 0.90, GFI = 0.83, AGFI = 0.80, IFI = 0.91, SRMR = 0.091 ve RMSEA= 0.069 olarak bulunmuştur.

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (ÇBASDÖ):

Zimet ve meslektaşları (1988) tarafından geliştirilen bu ölçeğin amacı, bireylerin algıladığı sosyal destek unsurlarını belirlemektir. Ölçek 3 faktörden oluşmaktadır ve Alfa iç tutarlılık katsayısı .88, test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .85 olarak belirtilmiştir. Ölçeğin alt faktörlerine özgü iç tutarlılık katsayıları ise özel kişi için .91, aile için .87 ve arkadaş için .85 olarak bildirilmiştir. Türkiye'de ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Eker ve Arkar (1995) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin, Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları 0.80 - 0.95 arasında değişmektedir. Geçerlik çalışmalarında kullanılan dış ölçeklerle korelasyonu ise $r = .73$ olarak bulunmuştur. Toplam 12 maddeden oluşan Ölçek, "kesinlikle hayır" (1 puan) ile "kesinlikle evet" (7 puan) arasında değişen 7li Likert ölçektir. Ölçek, "Aile", "Arkadaş", "Özel Kişi" desteğini belirleyen ve dört maddeden oluşan üç alt ölçekten oluşmaktadır. Ölçeğin tamamından elde edilebilecek en düşük puan 12, en yüksek puan ise 84'tür. Elde edilen toplam puanın yüksek olması, algılanan sosyal desteğin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirlik katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri ise CFI = 0.97, NNFI = 0.95, GFI = 0.90, AGFI = 0.85, IFI = 0.97, SRMR = 0.075 ve RMSEA = 0.10 olarak belirlenmiştir.

Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı (AGBA): Ölçek, Bailey ve Simeonsson (1988) tarafından işitme engelli çocukların ailelerinin gereksinimlerinin belirlenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Orijinal ölçek 34 maddeden ve 6 faktörden oluşmaktadır. Araştırmacılar, anne ve babalar için geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını ayrı ayrı yürütmüşler ve yalnızca test-tekrar test güvenirliliği analizini rapor etmişlerdir. Özgün çalışmadaki test tekrar test güvenilirlik katsayısı anneler için

.67; babalar için .81 olarak bildirilmiştir. Ölçek, Sucuoğlu (1995) tarafından zihinsel engelli ve otistik çocukların ailelerinin gereksinimlerini belirlemek amacıyla Türkçeye çevrilmiş ve geçerlik güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısının .90 olduğu saptanmakla birlikte, madde sayısı 24 olarak belirlenmiş ve alt ölçek sayısının yine 6 olduğu bildirilmiştir. Cavkaytar, Ardıç ve Aksoy'un (2014) yaptıkları AGBA'nın geçerlik ve güvenirliğinin güncellenmesi çalışmasında yaptıkları açımlayıcı faktör analizi sonuçları ölçeğin 4 (dört) faktör ve 29 maddeden oluştuğunu göstermiştir. AGBA'ndan alınan toplam puanlar baz alınarak hesaplanan test-tekrar test güvenirliği .92 ($p < .01$) olarak bildirilmiştir. Alt ölçeklerin test-tekrar test güvenirliği ise "Maddi Gereksinim Alt Ölçeği" için .86 ($p < .01$), "Çevreye Açıklama Gereksinimi Alt Ölçeği" için .90 ($p < .01$), "Bilgi Gereksinimi Alt Ölçeği" için .87 ($p < .01$), "Genel Destek ve Toplumsal Hizmet Gereksinimi Alt Ölçeği" için .83 ($p < .01$) olarak bildirilmiştir. Ölçeğin iç tutarlık değerlerinin ise toplam ölçek ve alt ölçekler boyutlarının hepsinde .80'in üzerinde olduğu görülmektedir. Maddelerden alınabilecek en düşük puan 1, en yüksek puan ise 3'tür. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 29, en yüksek puan ise 87'dir. Ölçekten yüksek puan alınması, ailenin gereksinim düzeylerinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Bu çalışmada da Cavkaytar, Ardıç ve Aksoy'un (2014) önerdiği güncel form kullanılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin güvenirlik katsayısı .93 olarak hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri ise CFI = 0.95, NNFI = 0.95, GFI = 0.81, AGFI = 0.78, IFI = 0.95, SRMR = 0.075 ve RMSEA = 0.080 olarak bulunmuştur.

2.3. Verilerin toplanması

Gerekli izinlerin alınmasının ardından Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel eğitim merkezleri ve iş okullarında ölçek uygulaması yoluyla 2015- 2016 ve 2016-2017 eğitim-öğretim yılında araştırmanın verileri toplanmıştır. Veri toplama araçları, annelere kişisel olarak ulaşılması halinde araştırmacı tarafından kapalı zarf kullanılarak elden teslim edilmiş ve alınmıştır. Annelere kişisel olarak ulaşamaması halinde ise veri toplama süreci rehber öğretmenler, öğretmenler veya öğrenciler aracılığıyla kapalı zarf kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veri toplamaya başlamadan önce bilgilendirilmiş onam formu ile katılımcılara etik açıdan hakları yazılı olarak açıklanmıştır. Uygulama yaklaşık 30 dakika sürmüştür.

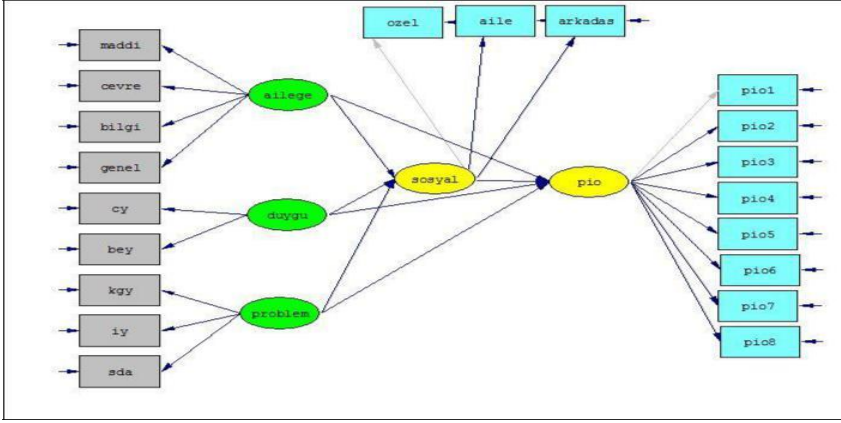
2.4. Verilerin Analizi

Kişisel bilgi formunda yer alan verilere ilişkin yapılan frekans analizinde SPSS 20 programdan yararlanılmış ve örneklem özellikleri

belirlenmiştir. Modele ilişkin analizler ise Lisrel (8.30) programı ile yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında yapılan yapısal eşitlik modeli analizinde izlenen aşamalar; modelin betimlenmesi ve tanımlanması, modelin hesaplanması, model uyumunun test edilmesi ve modelin yeniden betimlenmesi şeklinde belirlenmiştir (Kline, 2011; Schumacker ve Lomax, 2004).

3. Bulgular

Önerilen modelde psikolojik iyi oluş ile aile gereksinimleri, duygu odaklı stresle başa çıkma, problem odaklı stresle başa çıkma ve algılanan sosyal destek arasında doğrudan ilişki kurulmuştur. Bununla birlikte algılanan sosyal destek; aile gereksinimleri, duygu odaklı stresle başa çıkma, problem odaklı stresle başa çıkma değişkenleri ile psikolojik iyi oluş arasında aracı değişken olarak rol almaktadır. Modelde yer alan bağımlı değişkenler algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş iken bağımsız değişkenler duygu ve problem odaklı stresle başa çıkma ile aile gereksinimleri olarak belirlenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırma kapsamında önerilen model

3.1. Ölçüm modelinin test edilmesi

Yapısal modelleme sürecinde yapısal model ortaya konmadan önce ölçüm modeli ile gözlenen değişkenler ile örtük değişkenler arasındaki ilişki test edilmektedir. Bu nedenle psikolojik iyi oluş, algılanan sosyal destek, duygu odaklı stresle başa çıkma, problem odaklı stresle başa çıkma ve aile gereksinimleri örtük değişkenleri ve bu değişkenlerin göstergeleri olan gözlenen değişkenler ile doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak ölçüm modeli kurulmuştur. Ölçüm modeline ilişkin uyum istatistikleri incelendiğinde ise Ki-kare

anlamlılık değeri 496.14 ve serbestlik derecesi 167 olarak hesaplanmıştır. Ki-kare ile serbestlik derecesi oranı incelendiğinde bu değer 3'ten (üç) küçük olduğu ($\chi^2 /sd= 2.97$); dolayısıyla modelin oldukça iyi uyum gösterdiği anlaşılmaktadır. Diğer model uyum iyiliği istatistikleri incelendiğinde GFI değeri 0.88, AGF değeri 0.85, CFI değeri 0.95 olarak, RMSEA değeri ise 0.074 olarak hesaplanmıştır. Model uyum istatistikleri göz önüne alındığında ölçüm modelinin iyi bir model olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012, s. 271-272).

3.2. Yapısal modelin test edilmesi

Bu aşamada, araştırma kapsamında önerilen yapısal modelin veri seti ile uyum sağlayıp sağlamadığı test edilmiştir. Model veri uyumunun test edilmesi için modelin uyum indeksleri incelenmiştir. İndeksler incelendiğinde Ki kare anlamlılık değeri 321.91 ve serbestlik derecesi 160 olarak hesaplanmıştır. Ki kare değeri serbestlik derecesine bölüldüğünde (χ^2 /sd) ise 2.01 değeri bulunmuştur. Bu değer dikkate alındığında, oldukça yüksek bir model veri uyumu sağlandığı ifade edilebilir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012, s. 271-272). Diğer uyum istatistikleri incelendiğinde ise CFI, GFI, IFI, NNFI değerlerinin 0.90'dan yüksek çıktığı, AGFI değerinin ise 0.89 olduğu görülmektedir. Bu değerler modelin mükemmel uyum gösterdiğini ifade etmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012, s. 271-272; Şimşek, 2007, s. 48). Hata değerleri olan SRMR ve RMSEA değerleri dikkate alındığında ise bu değerlerin sırasıyla 0.056 ve 0.054 değerlerinde olduğu ve yine modelin oldukça iyi bir model veri uyumuna sahip olduğu ifade edilebilir.

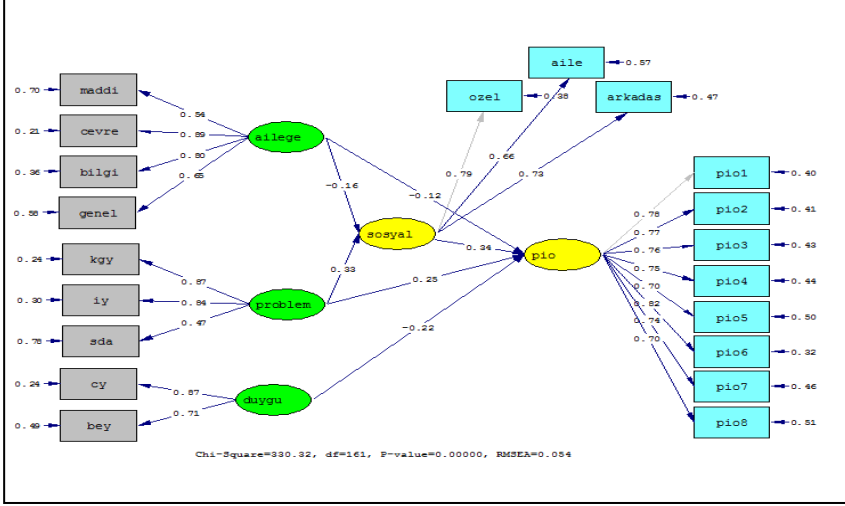
Değişkenlerin aldığı yük değerleri incelendiğinde, psikolojik iyi oluş değişkeni ile aile gereksinimleri arasında -0.12, algılanan sosyal destek değişkeni ile 0.33, problem odaklı stresle başa çıkma değişkeni ile 0.25 ve duygu odaklı stresle başa çıkma değişkeni ile -0.23 değerlerinde doğrudan etki görülmektedir. Ancak değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlılığı incelendiğinde, duygu odaklı baş etme ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkiye dair hesaplanan t değerinin anlamlı düzeyde olmadığı (-0.23), diğer değişkenlere ait t değerlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Bu nedenle modelin yeniden betimlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

3.3. Yapısal modelin yeniden betimlenmesi

Önerilen ilk modelin veri uyumunun oldukça yüksek olmasına ve değişkenler arasındaki doğrudan etkilerin anlamlı bulunmasına rağmen duygu odaklı baş etme ile algılanan sosyal destek değişkeni

Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin İyi Oluşlarının Başa Çıkma Tarzları, Aile Gereksinimleri ve Sosyal Destek Değişkenleriyle Modellenmesi

arasındaki ilişkinin anlamlı düzeyde olmadığı görülmesi nedeniyle önerilen ilk model üzerinde modifikasyon yapılarak model yeniden betimlenmiştir. Bu modifikasyon çerçevesinde duygu odaklı baş etme ve algılanan sosyal destek değişkenleri arasında kurulan ilişki modelden çıkarılmıştır. Önerilen son modele ilişkin path diyagramı standartlaşmış katsayılarla birlikte Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. Önerilen son modelin path diyagramı

Önerilen son modele ait indeksler incelendiğinde Ki kare anlamlılık değeri 330.32 ve serbestlik derecesi 161 olarak hesaplanmıştır. Ki kare değeri serbestlik derecesine bölüldüğünde (χ^2 /sd) ise 2.05 değeri bulunmuştur. Bu değer dikkate alındığında, oldukça yüksek bir model veri uyumu sağlandığı ifade edilebilir. Diğer uyum istatistikleri incelendiğinde ise CFI değerinin 0.97; GFI değerinin 0.92; AGFI değerinin 0.89; IFI değerinin 0.97 ve NNFI değerinin 0.97 çıktığı görülmektedir. Bu değerler modelin mükemmel uyum gösterdiğine işaret etmektedir. Hata değerleri olan SRMR ve RMSEA değerleri de dikkate alındığında ise bunların sırasıyla 0.056 ve 0.054 değerlerinde olduğu ve yine modelin oldukça iyi bir model veri uyumuna sahip olduğu görülmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyükoztürk, 2012, s. 271-272; Şimşek, 2007, s. 48).

Önerilen son modelin uyum iyiliği testlerine ilişkin değerler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1

Önerilen son yapısal modelin uyum iyiliği testlerine ilişkin değerler

Ki-kare	Df	CFI	NNFI	GFI	AGFI	IFI	SRMR	RMSEA	%90 C.I. RMSEA
330.32	161	0.97	0.97	0.92	0.89	0.97	0.056	0.054	0.045; 0.062

Değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlılığı ve aldıkları yükler incelendiğinde ise tüm değişkenlere ait t değerlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Değişkenlerin aldığı yük değerlerinin incelenmesi aşamasında doğrudan ve dolaylı etkiler dikkate alınmıştır. Psikolojik iyi oluş değişkeni ile aile gereksinimleri değişkeni arasında -0.12, algılanan sosyal destek değişkeni ile 0.34, problem odaklı stresle başa çıkma değişkeni ile 0.25, duygu odaklı stresle başa çıkma değişkeni ile -0.22 değerlerinde doğrudan etki olduğu görülmektedir. Algılanan sosyal destek değişkeninin psikolojik iyi oluş değişkeni ile aile gereksinimleri ve problem odaklı baş etme değişkenleri arasında aracı değişken rolü görmesi nedeniyle dolaylı etkiler de hesaplanmıştır. Bu değerler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2

Önerilen son yapısal modeldeki dolaylı etkilere ait path katsayıları

Bağımsız Değişken	Aracı Değişken	Bağımlı Değişken	Dolaylı Etki
Aile Gereksinimleri	Sosyal Destek	Psikolojik İyi Oluş	İyi -0.16x 0.34= -0.05
Problem Odaklı Başa Çıkma	Sosyal Destek	Psikolojik İyi Oluş	İyi 0.33 x 0.34= 0.11

4. Tartışma

Bu araştırmada zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin iyi oluşlarına dair bir model önerilmiştir. Araştırmada, problem odaklı başa çıkma, duygu odaklı başa çıkma, aile gereksinimleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkileri inceleyen modelin iyi bir model olduğu iddia edilmiş ve bulgular bu denenceyi doğrulamıştır. Bu modelde, problem odaklı stresle başa çıkma, duygu odaklı stresle başa çıkma, aile gereksinimleri ve sosyal destek

değişkenleri ile psikolojik iyi oluş arasında doğrudan ilişki kurulmuştur. Bulgular, öngörülen bu ilişkileri desteklemektedir. Bununla birlikte, sosyal destek değişkeninin problem odaklı stresle başa çıkma ve aile gereksinimleri değişkenleri ile psikolojik iyi oluş arasında aracı değişken olarak rol aldığı görülmektedir.

Alanyazın incelendiğinde, engelli çocuğa sahip ebeveynler veya benzer bir örneklemede stresle başa çıkma, aile gereksinimleri, sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenlerinin bir arada ele alındığı herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak engelli çocuğa sahip ebeveynlerin iyi oluş düzeylerinin yordayan değişkenlerin belirlenmesini amaçlayan kapsamlı bazı araştırmalar göze çarpmaktadır. Bu araştırmalarda aile işleyişi, bakım gerekliliği, kendilik algısı, stres yönetimi, sosyal destek, gelir düzeyi, çocuğun problem davranışları, baş etme tutumları, aile birlikteliği, özyeterlik algısı ebeveyn stresi gibi bazı değişkenlerin yordayıcı değişkenler olarak belirlendiği görülmektedir (örn. Boyraz ve Sayger, 2011; Lai Goh vd., 2015; Pozo, vd., 2014; Raina vd., 2005; Yağmurlu vd., 2014). Araştırma bulgularının alanyazın ile tutarlı olduğu görülmekle birlikte, bu araştırmanın söz konusu değişkenlerin birlikte ele alındığı ilk çalışma olduğu sanılmaktadır. Bu nedenle, iyi oluşu açıklamak için öngörülen bu modelde yer alan değişkenlerin daha detaylı incelenerek, elde edilen bulguların olası sebeplerinin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın önemli bulgularından biri, annelerin benimsediği stresle baş etme yöntemlerinin doğrudan iyi oluş düzeyleri ile ilişkili olduğudur. Problem odaklı baş etme ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde ilişki varken duygu odaklı baş etme ile psikolojik iyi oluş arasında negatif yönde ilişki vardır. Bu bulgular, alanyazındaki birçok araştırma bulgusu ile paralellik arz etmektedir (Bahar vd., 2009; Chang vd., 2009; Folkman vd., 1986; Hastings vd., 2005; Karademas, 2007; Keskin vd., 2010; Mayordomo-Rodríguez vd.,; Matheson ve Anisman, 2003; McCrea ve Costa, 1986; ; Tomás vd., 2012). Problem odaklı başa çıkma yöntemleri, problemleri durumunu değiştirmeye yönelik sarf edilen bilişsel ve davranışsal çabaları içermektedir (Folkman ve Lazarus, 1980; Lazarus ve Folkman, 1984). Bu bağlamda, engelli çocuğa sahip annelerin sorunun çözümüne ilişkin kendine güvenli ve iyimser yaklaşım benimsemesi ve de sosyal desteğe başvurmasının, onların iyi oluş düzeylerine olumlu katkı yapması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim stres yaratan olaylara yönelik uygun başa çıkma yollarını benimseyen bireylerin yaşam doyum düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir (Deniz, 2006). Bu noktada,

zihinsel engelli çocuğa sahip anneler için de problem odaklı baş etme yöntemlerinin işlevsel olduğu söylenebilir.

Buna ek olarak, problem odaklı baş etme ile iyi oluş arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin olumlu katkısından da söz edilebilir. Sosyal destek ve problem odaklı baş etme birbiriyle olumlu yönde ilişkili iken, dolaylı olarak iyi oluş üzerinde de olumlu bir etkiye sahiptir. Alanyazın incelendiğinde, zihinsel engelli çocuğa sahip anne örnekleminde problem odaklı başa çıkma ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide sosyal desteğin aracı rolünü ele alan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Engelli çocuğa sahip anneler üzerinde yapılan bir araştırmada işlevsel baş etme yöntemlerine ek olarak duygusal desteğin ve komşulardan alınan sosyal desteğin annelerin stres ve ruh sağlığı problemi yaşama riskini azalttığı bildirilmiştir (Zablotsky vd., 2013). Bu araştırmadan elde edilen bulgu, problem odaklı baş etme yöntemlerini benimseyen annelerin, algıladığı sosyal desteğin de katkısıyla daha yüksek düzeyde psikolojik iyi oluş deneyimlediği şeklinde yorumlanabilir. Bu durumda, sosyal desteğin bu ilişkiyi güçlendirdiği, dolayısıyla problem odaklı baş etme gibi kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin sosyal çevreleri tarafından desteklenmesinin sağlanması psikolojik açıdan olumlu bir etki bırakabilir.

Bununla birlikte, duygu odaklı baş etme ile psikolojik iyi oluş arasında saptanan negatif ilişki bu yöntemlerin işlevsel olmadığına işaret etmektedir. Bu bulgu alanyazındaki pek çok araştırmaya paraleldir (Dabrowska ve Pisula, 2010; Hastings vd., 2005; Jones vd., 2003; Karademas, 2007; Lai Goh vd., 2015; Mayordomo-Rodríguez vd., 2015). Yaşanan zorlu durumlar karşısında annelerin boyun eğici ve çaresiz yaklaşım benimsemelerinin, kendilerine psikolojik iyi oluş açısından dezavantaj sağladığı görülmektedir. Sonuç olarak, stresle baş etme yöntemleri değerlendirildiğinde, zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin problem odaklı baş etme yöntemlerini tercih etmesinin psikolojik iyi oluş açısından kendilerine katkı sağlayacağı ve yeterli sosyal destek algısının bu katkıyı daha da güçlendireceği söylenebilir.

Bu araştırmada elde edilen bir diğer önemli bulgu, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin gereksinimlerinin karşılanma düzeylerinin, annelerin psikolojik iyi oluşlarını etkilediği bulgusudur. Alanyazın incelendiğinde, aile gereksinimleri ile psikolojik iyi oluş ve ruh sağlığı değişkenleri arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalar olduğu görülmektedir. Leibach ve arkadaşları (2014) yaptıkları kapsamlı araştırmada, aile gereksinimleri ile anksiyete, depresyon ve

bakıcı yükü değişkenlerinin pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, aile gereksinimlerinin yaşam doyumu ve özgüven değişkenleri ile ters yönde ilişkili olduğu bildirilmiştir. Türkiye’de yapılan bir araştırmada ise maddi problemler, sosyal ilişkilerdeki azalma ve fiziksel yapılardaki yetersizliklerin ebeveynler için en önemli stres kaynakları olduğu ortaya konmuştur (Üskün ve Gündoğar, 2010). Bir başka araştırmada da ekonomik gereksinimlerin ebeveynlerin kaygı düzeylerini etkilediği bildirilmiştir (Kurt, 2001). Özetle, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin gereksinim düzeyleri ile annelerin iyi oluş düzeyleri arasında negatif yönde ilişki olduğu bulgusunun alanyazın ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu bulgu, anneler için ailelerinin gereksinimlerinin karşılanmasının son derece önemli olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada aile gereksinimleri değişkeninin, annelerin iyi oluşu üzerindeki doğrudan etkisinin yanı sıra algılanan sosyal destek aracılığıyla da psikolojik iyi oluş ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Aile gereksinimlerinin, algılanan sosyal destek ile negatif yönde ilişkili olduğu ve dolayısıyla iyi oluş üzerinde de olumsuz etkisi olduğu görülmüştür. Bu durum, ailenin dışarıdan gelecek tepkilere karşı içe kapanması ve dolayısıyla ihtiyaç duyduğu sosyal desteği görmemesi (Heiman ve Berger, 2008; Sarıhan, 2007) ile ilişkili olabilir. Bununla birlikte, ebeveynlerin devlet ve özel kuruluşlar tarafından sunulan destek hizmetlerinin yanı sıra aile üyeleri ve akrabalarından gördüğü sosyal destekten fayda sağladığı bilinmektedir (Heiman ve Berger, 2008). Kısaca, zihinsel engelli çocuğa sahip anneler için aile gereksinimlerinin (maddi, bilgi, çevreye açıklama ve genel hizmet gereksinimleri) karşılanmasının yanı sıra yakın çevreden sosyal destek görmenin önemli olduğu görülmektedir.

Araştırmada elde edilen bir diğer önemli bulgu, sosyal desteğin yukarıda bahsedilen aracı rolüne ek olarak psikolojik iyi oluş ile doğrudan ilişkili bulunmasıdır. Bu bulguya göre, sosyal olarak desteklendiğini düşünen zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin, psikolojik iyi oluş düzeyleri de yüksektir. Sosyal destek; bireyin zorlu durumlarla başa çıkmada, duygusal destek gereksinimini karşılamada, ait olma, sevgi, kendini gerçekleştirme gibi ihtiyaçlarını gidermede önemli rol oynamaktadır (Cobb, 1982; akt. Cooke vd., 1988). Dolayısıyla sosyal desteğin, engelli çocuğa sahip annelerin psikolojik iyi oluş düzeyleri açısından da kritik bir öneme sahip olması öngörülebilir. Nitekim engelli çocuğa sahip ebeveynler üzerinde yapılan araştırmalarda sosyal desteğin, ruh sağlığı değişkenleri üzerinde olumlu etkisinin olduğu görülmektedir (Coşkun ve Aktaş,

2009; Karadağ, 2009; Yurdakul ve Girli, 1999). Bununla birlikte, sosyal desteğin, ebeveynlerin duruma yönelik işlevsel bakış açısı edinmesi ve daha az bakım yükü hissetmesi açısından katkı sağladığı ortaya konmuştur (Lindblad vd., 2005). Bu araştırmada da zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin eşlerinden, ailelerinden ve arkadaşlarından sosyal destek görmelerinin olumlu bir etki yarattığı ve annelerin psikolojik iyi oluş düzeyleri üzerinde pozitif yönde katkı sağladığı görülmektedir.

5. Sonuç ve öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlar alanyazın ışığında değerlendirildiğinde, bulguların çoğunlukla alanyazındaki diğer çalışmaların bulguları ile paralel olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bu araştırmada yer alan değişkenlerin bir arada ele alındığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla araştırmanın alanyazına önemli bir katkı sağladığı düşünülmektedir. Modelde yer alan problem odaklı baş etme, duygu odaklı baş etme, aile gereksinimleri ve sosyal destek değişkenlerinin, annelerin psikolojik iyi oluşlarını belirlemede kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Özellikle, işlevsel baş etme yöntemlerinin benimsenmesi, aile gereksinimlerinin karşılanması ve sosyal desteğin sağlanması ile birlikte annelerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin artabileceği öngörülebilir. Bu noktada, hem uygulayıcılara hem de konu ile ilgilenen araştırmacılara bazı önerilerde bulunmak mümkündür.

Bu araştırmada, problem odaklı baş etme yöntemlerinin, annelerin psikolojik iyi oluşları ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, alanda çalışan ruh sağlığı uzmanlarının, engelli çocuğa sahip annelere yönelik sunacakları müdahale programlarında problem odaklı baş etme yöntemlerine yer vermelerinin ve annelerin işlevsel baş etme yöntemlerini benimsemeleri konusunda desteklemelerinin kritik derecede önemli olduğu düşünülmektedir. Problem odaklı baş etme yöntemlerine örnek olarak zaman yönetimi, yeni davranış edinme, beceri eğitimleri ve problem çözme becerilerini kullanma gibi yöntemler gösterilebilir (Gramling ve Auerbach, 1998; Lazarus ve Folkman, 1984).

Bu araştırmada, aile gereksinimlerinin yeterince karşılanmamasının, annelerin iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Buradan hareketle, öncelikle engelli çocuğa sahip ailelerin temel gereksinimlerinin belirlenmesi ve bu gereksinimlerin giderilmesi konusunda gerekli desteğin aileye sağlanmasının kritik öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, öncelikle ailelerin *ekonomik gereksinimlerinin* karşılanması

amacıyla daha etkin ve kapsamlı sosyal hizmet politikalarının benimsenerek uygulamaya konması önerilebilir. Ailelerin, *çocuklarının durumlarını başkalarına açıklama gereksinimlerinin* giderilmesi ise hem ebeveynlerin durum hakkında yeterince bilgi sahibi olmasını hem de bu bilgiyi doğru aktarabilme becerisine sahip olmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, ruh sağlığı uzmanlarının ebeveynlere destek olabileceği düşünülmektedir. Aileler için bir diğer temel gereksinim olarak değerlendirilen *bilgi gereksinimi* ise özellikle alanda çalışan uzmanları yakından ilgilendiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte, ruh sağlığı uzmanları tarafından ebeveynlere yönelik bilgi içerikli profesyonel desteğin sağlanmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. *Genel destek ve sosyal hizmetlere* erişim gereksinimlerinin giderilmesi hususunda ise öncelikle bu hizmetleri sağlamakla yükümlü devlet kuruluşları tarafından çok yönlü ve işlevsel politikalar üretilmesi gerektiği açıktır. Bununla birlikte, engelli çocuğun tedavi, eğitim ve rehabilitasyon sürecinde görev alan ruh sağlığı uzmanlarının ise ailelerin psikolojik destek ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde kritik bir rolü olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, alanyazında da belirtildiği üzere (örn. Dereli ve Okur, 2008; Şengül ve Baykan, 2013; Kaçan-Softa, 2013; Keskin vd., 2010) ruh sağlığı uzmanlarının ebeveynlerin duygusal paylaşımında bulunmalarını destekleyebilecek etkili, planlı ve bütüncül müdahale programları hazırlamalarının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmadan elde edilen bir diğer önemli bulgu, engelli çocuğa sahip annelerin algıladığı sosyal desteğin psikolojik iyi oluşları ile doğrudan ilişkili olduğu bulgusudur. Bu bulguya ek olarak algılanan sosyal desteğin, problem odaklı baş etme ve aile gereksinimleri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiye aracılık ettiği de bulunmuştur. Buradan hareketle, annelerin eşlerinden, ailelerinden ve arkadaşlarından gördükleri desteğin onlar için oldukça önemli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, özellikle alanda çalışan ruh sağlığı uzmanlarının yürüttükleri psikolojik destek hizmetlerinde sürece yakın çevrenin de dahil edilmesinin, en azından süreçte desteklerinin alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın örneklemini engelli çocuğa sahip anneler oluşturmaktadır. Ancak engelli çocuğa sahip olmanın ailenin diğer bireyleri üzerinde farklı etkilere sahip olabileceği açıktır. Bu bağlamda, konuyla ilgilenen araştırmacıların, özellikle babaların bu süreçte psikolojik iyi oluş açısından neler yaşadığını ortaya koymaları ve bu araştırmada öngörülen modeli baba örneklemini üzerinde

yeniden test etmeleri alanyazına önemli katkı sunabilir. Bu araştırmanın örneklemini oluşturan annelerin çocuklarının ortak özelliklerine bakıldığında, hepsinin 15-25 yaş aralığında olduğu ve çeşitli düzeylerde zihinsel engele sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla test edilen modelden elde edilen bulguların geçerliliği bu grup ile sınırlıdır. Buradan hareketle, farklı özelliklerdeki örneklemeler (farklı yaş grupları, farklı engel grupları) ile de bu çalışmadaki ilişkilerin yeniden incelenmesi söz konusu olabilir. İleride yapılacak araştırmalarda iyi oluş ile ilişkili olabileceği öngörülen farklı değişkenlerin (örn. yaş, sosyoekonomik durum, kişilik özellikleri) ele alınması alanyazına katkı sağlaması açısından faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

ALAE, N., Shahboulaghi, F. M., Khankeh, H., ve Kermanshahi, S. M. K. (2015), "Psychosocial challenges for parents of children with cerebral palsy: A qualitative study", *Journal of Child and Family Studies*, 24(7), 2147-2154.

AVŞAROĞLU, S. (2012), "Zihinsel yetersizliğe sahip çocuğu olan anne babaların kaygı düzeylerinin incelenmesi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 533-549.

AYDOĞAN, A. A. (1999), "Özürlü çocuğu sahip olan anne babaların umutsuzluk düzeylerinin belirlenmesi", Hacettepe Üniversitesi, (Yayınlanmamış doktora tezi), Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

BAHAR, A., Bahar, G., Savaş, H. A. ve Parlar, S. (2009), "Engelli çocukların annelerinin depresyon ve anksiyete düzeyleri ile stresle başa çıkma tarzlarının belirlenmesi", *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(11), 97-112.

BAILEY, D. B., ve Simeonsson, R. J. (1988), "Assessing needs of families with handicapped infants", *The Journal of Special Education*, 22(1), 117-127.

BARLOW, J. H., Cullen-Powell, L. A., ve Cheshire, A. (2006), "Psychological well-being among mothers of children with cerebral palsy", *Early Child Development and Care*, 176(3-4), 421-428.

BOYRAZ, G., ve Sayger, T. V. (2010), "Psychological well-being among fathers of children with and without disabilities: the role of family environment and paternal self efficacy", *American Journal of Men's Health*, 5(4), 286-296.

BUMİN, G., Günal, A., ve Tükel, Ş. (2008), "Anxiety, depression and quality of life in mothers of disabled children", *Medical Journal of Suleyman Demirel University*, 15(1), 6-11.

CANARSLAN, H., ve Ahmetoğlu, E. (2015), "Engelli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesinin incelenmesi", *Trakya University Journal of Social Science*, 17(1), 13-31.

CAVKAYTAR, A., Ardiç, A., ve Aksoy, V. (2014), "Aile gereksinimlerini belirleme aracının geçerlik ve güvenilirliğinin güncellenmesi", *Özel Eğitim Dergisi*, 15(2), 1-12.

CHANG, E. C., D'Zurilla, T. J., ve Sanna, L. J. (2009), "Social problem solving as a mediator of the link between stress and psychological well-being in middle adulthood", *Cognitive Therapy and Research*, 33(1), 33-49.

COLOMEISCHI, A. A. (2015), "Predictors for well being: Emotional factors and expectancy for success", *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 190, 48-53.

COOKE, B. D., Rossmann, M. M., McCubbin, H. I., ve Patterson, J. M. (1988), "Examining the definition and assessment of social support: A resource for individuals and families", *Family Relations*, 37(2), 211-216.

COŞKUN, Y. ve Akkaş, G. (2009), "Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişki", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 213-227.

ÇENGELCİ, B. (2009), "Otizm ve down sendromlu çocuğa sahip annelerin kaygı, umutsuzluk ve tükenmişlik duygularının karşılaştırılması", *Ege Eğitim Dergisi*, 10(2), 1-22.

ÇETİNKAYA, Z. ve Öz, F. (2000), "Serebral palsili çocuğu olan annelerin bilgi gereksinimlerinin karşılanmasına planlı bilgi vermenin etkisi", *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 4(2), 44-51.

ÇOKLUK, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2012), *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları (2. baskı)*, Ankara: Pegem Akademi.

DABROWSKA, A., ve Pisula, E. (2010), "Parenting stress and coping styles in mothers and fathers of pre-school children with autism and Down syndrome", *Journal of Intellectual Disability Research*, 54(3), 266-280.

DECI, E. L., ve Ryan, R. M. (2008), "Hedonia, eudaimonia, and well-being: An introduction", *Journal of Happiness Studies*, 9(1), 1-11.

DEMİR, G., Özcan, A. ve Kızılırmak, A. (2010), "Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin depresyon düzeylerinin belirlenmesi", *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(4), 53-58.

DENİZ, M. E. (2006), "The Relationships among coping with stress, life satisfaction, decision making styles and decision self-

---

esteem: An Investigation on Turkish university students”, *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 34(9), 1161-1170.

DERELİ, F. ve Okur, S. (2008), “Engelli çocuğa sahip olan ailelerin depresyon durumunun belirlenmesi”, *Yeni Tıp Dergisi*, 25, 164-168.

DHAR, R. L. (2009), “Living with a developmentally disabled child: Attitude of family members in India”, *The Social Science Journal*, 46, 738-755.

DIENER, E. (1984), “Subjective well-being”, *Psychological Bulletin*, 95 (3), 542-575.

DIENER, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D. W., Oishi, S., ve Biswas-Diener, R. (2010), “New well being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings”, *Social Indicators Research*, 97(2), 143-156.

EKER, D ve Arkar, H. (1995), “Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 34, 45-55.

ELLIS, J. T., Luiselli, J. K., Amirault, D., Byrne, S., O'Malley-Cannon, B., Taras, M., ... ve Sisson, R. W.(2002), “Families of children with developmental disabilities: assessment and comparison of self reported needs in relation to situational variables”, *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 14(2), 191-202.

ER, M. (2006), “Çocuk, hastalık, anne-babalar ve kardeşler”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 49(2), 155-168.

FARMER, J. E., Marien, W. E., Clark, M. J., Sherman, A., ve Selva, T. J. (2004), “Primary care supports for children with chronic health conditions: identifying and predicting unmet family needs”, *Journal of Pediatric Psychology*, 29(5), 355-367.

FIANCO, A., Sartori, R. D., Negri, L., Lorini, S., Valle, G., ve Delle Fave, A. (2015), “The relationship between burden and well-being among caregivers of Italian people diagnosed with severe neuromotor and cognitive disorders”, *Research in Developmental Disabilities*, 39, 43-54.

FOLKMAN, S., Lazarus, R. S., Gruen, R. J., ve DeLongis, A. (1986), “Appraisal, coping, health status and psychological symptoms”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(3), 571- 579.

FOLKMAN, S., ve Lazarus, R. S. (1980), “An analysis of coping in a middle-aged community sample”, *Journal of Health and Social Behavior*, 219-239.

GALLAGHER, S., ve Hannigan, A. (2014), “Depression and chronic health conditions in parents of children with and without

developmental disabilities: The growing up in Ireland cohort study”, *Research in Developmental Disabilities*, 35(2), 448-454.

GHASEMPOUR, A., Akbari, E., Taghipour, M., Azimi, Z., ve Refaghat, E. (2012), “Comparison of psychological well-being and coping styles in mothers of deaf and normally-hearing children”, *Audiology*, 21(4), 51-59.

GOMEZ, V., Allemand, M., ve Grob, A. (2012), “Neuroticism, extraversion, goals, and subjective well-being: Exploring the relations in young, middle-aged, and older adults”, *Journal of Research in Personality*, 46(3), 317-325.

GRAMLING, S. E., ve Auerbach, S. M. (1998), “Stress management workbook: Techniques and self assessment procedures”, Prentice-Hall.

GUTIÉRREZ, J. L. G., Jiménez, B. M., Hernández, E. G., ve Pcn, C. (2005), “Personality and subjective well being: Big five correlates and demographic variables”, *Personality and Individual Differences*, 38(7), 1561-1569.

HASTINGS, R. P., Kovshoff, H., Brown, T., Ward, N. J., Degli Espinosa, F., ve Remington, B. (2005), “Coping strategies in mothers and fathers of preschool and school-age children with autism”, *Autism*, 9(4), 377-391.

HAYES, N., ve Joseph, S. (2003), “Big 5 correlates of three measures of subjective well being”, *Personality and Individual Differences*, 34(4), 723-727.

HEIMAN, T. ve Berger, O. (2008), “Parents of children with Asperger syndrome or learning disabilities: Family environment and social support”, *Research in Developmental Disabilities*, 29, 289-300.

HENDRIKS, A. H., De Moor, J. M., Oud, J. H., ve Franken, W. M. (2000), “Service needs of parents with motor or multiply disabled children in Dutch therapeutic toddler classes”, *Clinical Rehabilitation*, 14(5), 506-517.

HUGHES, M. T., Valle-Riestra, D. M., ve Arguelles, M. E. (2008), “The voices of Latino families raising children with special needs”, *Journal of Latinos and Education*, 7(3), 241-257.

ISLAM, Z., Shanaz, R. ve Farjana, S. (2013), “Stress among parents of children with mental retardation”, *Bagladesh Journal of Medical Science*, 12(1), 74-80.

JARAMILLO, S., Moreno, S., ve Rodríguez, V. (2016), “Emotional burden in parents of children with trisomy 21: Descriptive study in a Colombian population”, *Universitas Psychologica*, 15(1), 29-37.

JONES, T. G., Rapport, L. J., Hanks, R. A., Lichtenberg, P. A., ve Telmet, K. (2003), "Cognitive and psychosocial predictors of subjective well-being in urban older adults", *The Clinical Neuropsychologist*, 17(1), 3-18.

KAÇAN-SOFTA, H. (2013), "Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon düzeylerinin incelenmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(2), 589- 600.

KALGOTRA, R., ve Warwal, J. S. (2016), "Perceived stress and anxiety among parents of the children with intellectual disabilities", *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 7(4), 426-429.

KARADAĞ, G. (2009), "Engelli çocuğa sahip annelerin yaşadıkları güçlükler ile aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri", *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(4), 315-322.

KARADEMAS, E. C. (2007), "Positive and negative aspects of well-being: Common and specific predictors", *Personality and Individual Differences*, 43(2), 277-287.

KARAIRMAK, Ö., ve Siviş, R. (2008), "Modernizmden postmodernizme geçiş ve pozitif psikoloji", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(30), 102-115.

KESKİN, G., Bilge, A., Engin, E. ve Dülgerler, Ş. (2012), "Zihinsel engelli çocuğu olan anne babaların kaygı, anne-baba tutumları ve başa çıkma stratejileri açısından değerlendirilmesi", *Anatolian Journal of Psychiatry*, 11, 30-37.

KILIÇ, D., Gençdoğan, B., Bağ, B., ve Arıcan, D. (2013), "Psychosocial problems and marital adjustments of families caring for a child with intellectual disability", *Sexuality and Disability*, 31(3), 287-296.

KLINE, R. B. (2011), *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (3rd Edition), New York: The Guilford Press.

KURT, O. (2001), "Zihin özürlü çocuk annelerinin aile özelliklerine ilişkin algılamaları ile çeşitli ailesel değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

LAI, W. W., Goh, T. J., Oei, T. P., ve Sung, M. (2015), "Coping and well-being in parents of children with autism spectrum disorders", *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(8), 2582-2593.

LAZARUS, R. ve Folkman, S. (1984), *Stress, Appraisal and Coping*, Springer: New York.

LEIBACH, G. G., Trapp, S. K., Perrin, P. B., Everhart, R. S., Cabrera, T. V., Jimenez Maldonado, M., ve Arango-Lasprilla, J. C. (2014),

“Family needs and TBI caregiver mental health in Guadalajara, Mexico”, *NeuroRehabilitation*, 34(1),167-175.

LIN, L. Y., Orsmond, G. I., Coster, W. J., ve Cohn, E. S. (2011), “Families of adolescents and adults with autism spectrum disorders in Taiwan: The role of social support and coping in family adaptation and maternal well-being”, *Research in Autism Spectrum Disorders*, 5(1), 144-156.

LINDBLAD, B. M., Rasmussen, B. H., ve Sandman, P. O. (2005), “Being invigorated in parenthood: parents' experiences of being supported by professionals when having a disabled child”, *Journal of Pediatric Nursing*, 20(4), 288-297.

MARTINS, M., ve Couto, A. P. (2014), “Everyday experiences of parents with disabled children”, *Revista de Enfermagem Referência*, 4(1), 113-120.

MATHESON, K., ve Anisman, H. (2003), “Systems of coping associated with dysphoria, anxiety and depressive illness: a multivariate profile perspective”, *Stress*, 6(3), 223-234.

MAYORDOMO-RODRÍGUEZ, T., Meléndez-Moral, J. C., Viguer-Segui, P., ve Sales-Galán, A. (2015), “Coping strategies as predictors of well-being in youth adult”, *Social Indicators Research*, 122(2), 479-489.

MCCRAE, R., Costa, P. T. (1986), “Personality, coping and coping effectiveness in an adult sample”, *Journal of Personality*, 54, 384-405.

MUTLU, A., Akmeşe, P. P. ve Günel, M. K. (2010), “Değişik özür seviyesindeki serebral palsili çocukların annelerinin depresyon düzeyleri farklı mıdır?”, *Yeni Tıp Dergisi*, 27, 87-92.

NAGARKAR, A., Sharma, J. P., Tandon, S. K., ve Goutam, P. (2014), “The clinical profile of mentally retarded children in India and prevalence of depression in mothers of the mentally retarded”, *Indian Journal of Psychiatry*, 56(2), 165-170.

ÖNES, K., Yılmaz, E., Çetinkaya, B., ve Çağlar, N. (2005), “Assessment of the quality of life of mothers of children with cerebral palsy (primary caregivers)”, *Neurorehabilitation and Neural Repair*, 19(3), 232-237.

PALISANO, R. J., Almasri, N., Chiarello, L. A., Orlin, M. N., Bagley, A., ve Maggs, J. (2010), “Family needs of parents of children and youth with cerebral palsy”, *Child: Care, Health and Development*, 36(1), 85-92.

POZO, P., Sarriá, E., ve Brioso, A. (2014), “Family quality of life and psychological well-being in parents of children with autism

spectrum disorders: a double ABCX model”, *Journal of Intellectual Disability Research*, 58(5), 442-458.

RAINA, P., O'Donnell, M., Rosenbaum, P., Brehaut, J., Walter, S. D., Russell, D., ... ve Wood, E. (2005), “ The health and well-being of caregivers of children with cerebral palsy”, *Pediatrics*, 115(6), 626-636.

REICHMAN, N. E., Corman, H.,ve Noonan, K. (2008), “Impact of child disability on the family”, *Maternal and Child Health Journal*, 12(6), 679-683.

RYAN, R. M., ve Deci, E. L. (2001), “On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being”, *Annual Review of Psychology*, 52(1), 141-166.

RYFF, C. D. (1989), “Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well being”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069- 1081.

RYFF, C. D. (1995), “Psychological well-being in adult life”, *Current Directions in Psychological Science*, 99-104.

RYFF, C. D., ve Singer, B. (1998), “The contours of positive human health”, *Psychological Inquiry*, 9(1), 1-28.

SARIHAN,C. Ö. (2007), “Engelli çocuğa sahip olan ve olmayan annelerin aile işlevlerini algılamaları ile yalnızlık düzeylerinin incelenmesi”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

SCHUMACKER, R. E. ve Lomax, E. D. (2004), *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling* (2nd Edition), New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

SHENAAR-GOLAN, V. (2016), “The subjective well-being of parents of children with developmental disabilities: The role of hope as predictor and fosterer of well being”, *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 15(2), 77-95.

SOURI, H., ve Hasanirad, T. (2011), “Relationship between resilience, optimism and psychological well being in students of medicine”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30, 1541-1544.

SUCUOĞLU B. (1995), “Özürlü çocuğu olan anne-babaların gereksinimlerinin belirlenmesi”, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 9(2), 36-43.

ŞAHİN, N. H., ve Durak, A. (1995), “Stresle başa çıkma tarzları ölçeği: Üniversite öğrencileri için uyarlanması”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(34), 56-73.

ŞENGÜL, S. ve Baykan, H. (2013), "Zihinsel engelli çocukların annelerinde depresyon, anksiyete ve stresle başa çıkma tutumları", *Kocatepe Tıp Dergisi*, 14(1), 30-39.

ŞİMŞEK, Ö. F. (2007), *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel İlkeler ve Lisrel Uygulamaları*, Ankara: Ekinoks.

TELEF, B. B. (2013), "Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28-3), 374-384.

TOMÁS, J. M., Sancho, P., Melendez, J. C., ve Mayordomo, T. (2012), "Resilience and coping as predictors of general well-being in the elderly: A structural equation modeling approach", *Aging and Mental Health*, 16(3), 317-326.

UĞUZ, Ş., Toros, F., İnanç, B. Y. ve Çolakkadıoğlu, O. (2004), "Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinin belirlenmesi", *Klinik Psikiyatri*, 7, 42-47.

ÜSKÜN, E., ve Gündoğar, D. (2010), "The levels of stress, depression and anxiety of parents of disabled children in Turkey", *Disability and Rehabilitation*, 32(23), 1917-1927.

VEISSON, M. (1999), "Depression symptoms and emotional states in parents of disabled and non disabled children", *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 27(1), 87-97.

WALKER, D. K., Epstein, S. G., Taylor, A. B., Crocker, A. C., ve Tuttle, G. A. (1989), "Perceived needs of families with children who have chronic health conditions", *Children's Health Care*, 18(4), 196-201.

WIEDEBUSCH, S., Konrad, M., Foppe, H., Reichwald-Klugger, E., Schaefer, F., Schreiber, V., ve Muthny, F. A. (2010), "Health-related quality of life, psychosocial strains, and coping in parents of children with chronic renal failure", *Pediatric Nephrology*, 25(8), 1477-1485.

WONG, S. Y., Wong, T. K., Martinson, I., Lai, A. C., Chen, W. J., ve He, Y. S. (2004), "Needs of Chinese parents of children with developmental disability", *Journal of Learning Disabilities*, 8(2), 141-158.

YAĞMURLU, B., Yavuz, H. M., ve Şen, H. (2015), "Well-being of mothers of children with orthopedic disabilities in a disadvantaged context: findings from Turkey", *Journal of Child and Family Studies*, 24(4), 948-956.

YILDIRIM, A., Aşilar, R. H., ve Karakurt, P. (2013), "Engelli çocukların annelerinin ruhsal durumlarının belirlenmesi", *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 20(3), 200-209.

YURDAKUL, A., ve Girli, A. (1999), "Engelli çocuğu olan ailelerin sosyal destek örüntüleri ve bunun psikolojik sağlık ile ilişkisi", *İlkışık Dergisi*, 1-5.

ZABLOTSKY, B., Bradshaw, C. P., ve Stuart, E. A. (2013), "The association between mental health, stress, and coping supports in mothers of children with autism spectrum disorders", *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 43(6), 1380-1393.

ZIMET, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., ve Farley, G. K. (1988), "The multidimensional scale of perceived social support", *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30-41.